

UDC: 340.15(497.11)"13"
340.134(495.02)

CERIF: H220, H300, S149

DOI: 10.51204/HLH_25201A

Глорија Т. ПАУНКОВИЋ*

РЕЦЕПЦИЈА СИНТАГМЕ МАТИЈЕ ВЛАСТАРА У СРПСКО ПРАВО И ЊЕНО СКРАЋЕЊЕ НА ПРИМЕРУ ОДАБРАНИХ НАСЛОВА ИЗ КРИВИЧНОГ ПРАВА

У раду се разматра скраћење и рецепција Синтагме Матије Властара у српско право. Кроз краatak преглед развоја српског права до времена цара Стефана Душана сагледава се какав је значај имало право са новоосвојених територија по ондашњу Србију и који је значај рецепције византијских закона. На примерима из кривичног права приказано је у ком правцу се одвијало скраћење Синтагме, које су одредбе изостављене као сувишне, а које су ушле као новина у српско законодавство или које су озакоњене а до тада су важиле као обичајно право. Виде се такође и покушаји промена у друштву, на пример колико је шешко појиснути одређене дубоко укоренење обичаје који су смањани за кривична дела, и на који начин су кажњавани.

Кључне речи: *Синтагма Матије Властара. – Душанов законик. – Јерес, празноверје, врачање, маија и шровање. – Убиство.*

1. УВОД

Правна култура средњовековне Србије се заснивала, слично као и код других словенских народа, на обичајима које су Срби донели из прапостојбине. Да би организовали државу и омогућили њено ваљано функционисање били су им неопходни закони, до којих

* Студент треће године основних академских студија Правног факултета Универзитета у Београду, panthera.tigris.tigris.03@gmail.com. Овај рад је модификована верзија рада изложеног на Међународној студентској конференцији „Iustoria 2024: Правни транспланти кроз историју“ на Правном факултету Универзитета у Београду.

су дошли реципирајући византијске законе, при чему су се сусрели са римским правом.¹ Може се рећи да се византијски утицај на српско право видео кроз рецепцију различитих института римског права, и уношење у српске правне споменике појединих чланова из византијских законика преведених са грчког.² Треба нагласити да је контакт Словена са Византијом био од пресудне важности за даљи развој политичког, културног, материјалног и духовног живота Словена.³

Последњу фазу у развоју византијског права представљао је „кодификаторски талас“ који је наступио неколико векова након настанка кодекса попут Еклоге, Прохирона, Епанагоге, Кодекса и Василика (које су потпуно потиснуле Јустинијанову кодификацију и веома дуго представљале основни извор византијског права). Тај „талас“ обележила је појава последња два зборника византијског права у првој половини 14. века – Синтагме Матије Властара и Хексабиблоса („шестокњижја“) Константина Арменопулоса. Светогорски монах Матија Властар је у Солуну 1335. године саставио зборник под називом Синтагма (једно од значења старогрчке речи *συνταγμα* је и зборник *ἱρρογγισα*). Овај зборник је по природи номоканон, јер је поред црквених правила садржао и световне прописе (они извиру из Прохирона и Василика). Веома је брзо почео да се примењује, осим у Византији, и у другим православним земљама (реципирани су га Срби, Бугари, Руси, Јермени и Румуни), пошто је био практичан и прилагодљив. Садржина зборника је конципирана према распореду који је омогућавао лако сналажење. Као што се види из назива зборника – Алфавитна синтагма, *Syntagma alphabeticum* и *Сυνταγμα ката στοιχειον* – материја Синтагме је била поређана по редоследу слова грчке азбуке (по алфabetном редоследу).⁴

- 1 Милена Полојац, *Римско право, њорекло и њемељи њривајној њрава*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2023, 349.
- 2 Срђан Шаркић, „Утицај византијског права на српско средњовековно право“, *Slověne = Словěне. International Journal of Slavic Studies* 2/2015, 108.
- 3 Георгије Острогорски, *Сабрана дела, књига 4: Византија и Словени*, Просвета, Београд 1970, 45.
- 4 О творцу Синтагме Матији Властару постоји мало података. Зна се да је био монах у солунском манастиру Кир Исака, као и да је живео негде до половине 14. века; видети Сима Аврамовић, Војислав Станимировић, *Упоредна њравна њрадиција*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2023, 171; Матија Властар, *Синѡајма* (са српскословенског језика превела Татјана Суботин Голубовић), САНУ, Београд 2013, предговор XI; Victor Alexandrov „*The Syntagma of Matthew Blastares: The Destiny of a Byzantine Legal Code among the Orthodox Slavs and Romanians 14-17 Centuries*“, Löwenklau, 2012, 32-43.

Овај зборник је настао само деценију и по пре него што је српски цар Стефан Душан 1349. године донео свој законик на сабору у Скопљу. Властарева Синтагма је постала, додуше не цела већ у скраћеној верзији, у оригиналној српској редакцији, део Душановог законодавства (које обухвата и Јустинијанов закон). Од 303 главе распоређене у 24 састава, које постоје у изворној верзији – у Скраћеној Синтагми (СС) налази се приближно трећина те материје тј. ушле су свега 94 главе.⁵

2. ПУТЕВИ УТИЦАЈА РОМЕЈСКОГ ПРАВА НА ПРАВО СРЕДЊОВЕКОВНЕ СРБИЈЕ

Превагом хришћанства над остацима паганства долазе међу Словене и први закони, и цео њихов приватни и друштвени живот се мења у смеру хришћанских вредности. На првом и најзначајнијем месту налазе се канони који поред црквених односа уређују и области породичног и брачног права, и за које се настојало да задобију што већи ауторитет међу људима. Пагански обичаји су били примењивани дуго у пракси и када је реч о домену брачног права, те је цркви било врло тешко да их искорени.⁶ Први српски архиепископ Сава настојао је да рашири хришћански брак међу паством тако што је венчавао супружнике који су живели у браковима закљученим без црквеног обреда.⁷

5 С. Аврамовић, В. Станимировић, 171.

6 Александар Соловјев, *Законодавство Стефана Душана, цара Срба и Грка*, Скопско научно друштво, Скопље 1928, 58; Жика Бујуклић, „Државноправни аспект идентитетског преображаја Србије од средњег века до савременог доба“, Нина Кршљанин (прир.), *Идентитетски преображај Србије, Прилози пројекту 2016 – Колективна монографија*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2017, 180.

7 Може се помислити да је архиепископ Сава у овом подухвату одступио од црквених правила јер уместо развргавања оваквих заједница и изрицања казни за дотадашњи живот у блуду, које канони прописују, (нпр. 26. правило Василија Великог које се нашло и у Законоправилу) – у Теодосијевом и Доментијановом житију Светога Саве говори се о масовним венчањима уз свечаности које је спроводио за овакве парове, чији је дотадашњи заједнички живот у очима цркве сматран за блуд, без ислеђивања и санкција. Ово се може објаснити на начин да је архиепископ Сава народу хтео да приближи хришћански брак као легитиман, а не да људе отуђи од цркве раскидањем веза које нису сматране црквеним браком али чији је мотив трајна заједница као и код хришћанског брака. Ипак ово „просвећивање“ није било толиког опсега, па Друга жичка повеља има улогу да кроз световне санкције стимулише народ да прихвати духовне прописе. Нина Кршљанин, „Краљ као заштитник цркве: Правна анализа жичких повеља Стефана Првовенчаног“, Љубомир Максимовић, Срђан Пири-

Законоправило Светог Саве представља самосталну српску редакцију византијских прописа и садржи много световних закона (од 64 главе 44 имају канонски садржај а 20 световни).⁸ Циљ настанка Законоправила као и изградње катедралног храма Српске архиепископије у манастиру Жичи, где је требало да буде смештено седиште Српске архиепископије, био је утврђивање аутокефалности Српске православне цркве која је добијена 1219. године. Законоправило се противи надмоћи Цариградске патријаршије, и подстиче равноправан однос између државе и цркве (темељи се у доктрини симфоније).⁹ Још од самог почетка династије Немањић, оснивач династије велики жупан Стефан Немања, упркос борби против Византије и њене доминације, трудио се да учврсти православље. Усвојио је византијску културу, у коју спада и правна култура, уз извесна одступања.¹⁰ Даљи рад Немањиних синова Стефана и Саве Немањића заснивао се на томе да се утемељи византијски правни ред у Цркви и да се Србија изједначи са Истоком.¹¹ У српским средњовековним изворима појављују се новине након што су у оквиру српске државе дошле новоосвојене византијске територије. Разлог томе је што су српски властодршци ромејско право сматрали погодним за рецепцију.

Краљ Милутин је одмах по доласку на престо започео офанзиву на југ и брзо освојио територије у Македонији (Скопље, Горњи и Доњи Полог на горњем Вардару, Овче Поље, Злетово и Пијанец у поречју Брегалнице). Ова освајања су покренула нови талас „византинизације“ Србије и подстакла опонашање Византије у неким обележјима као нпр. у моделу функционисања владарске канцеларије, те

ватрић (ур.), *Краљевство и архиепископија у српским и њоморским земљама Немањића*, САНУ / Српски комитет за византологију, Београд 2019, 9-13; Ђорђе Бубало, *Српска земља и њоморска у доба владавине Немањића*, *Књига 1: Од сабора у Расу до сабора у Дежеву*, Београд 2016, 117, 118; Станоје Бојанин, „Брачне одредбе Жичке повеље између црквеног и народног концепта брака“, Бојана Крсмановић, Љубомир Максимовић, Радивој Радић (ур.), *Византијски свет на Балкану*, *књига II*, Византолошки институт САНУ, Београд 2012, 431-447; Доментијан, *Живот Светиога Симеуна и Светиога Саве*, прир. Ђ. Даничић, Београд 1865, 243-244; Доментијан, *Живот Светиога Саве* (прир. Ђуро Даничић – погрешна атрибуција Теодосијевог Житија), Друштво српске словесности / Државна штампарија, Београд 1860, 151.

8 С. Шаркић, *Ушлицај*, 106-118.

9 Миодраг М. Петровић, „Свети Сава као састављач и преводилац Законоправила – српског Номоканона“, *Историјски часопис*, књ. XLIX 2002, 30; Сергије Викторович Троицки, *Црквено-политичка идеологија Светосавске крмчије и Властаринове синџајме*, САН, Београд 1953, 194; Srđan Šarkić, *History of Serbian medieval law*, Brill, Leiden 2023, 132-134.

10 Г. Острогорски, *Византија*, 18.

11 А. Соловјев, 63; Ж. Бујуклић, 180.

су прихватане и византијске друштвене и државне институције (кефалија, логотет, пронија,...). Интересантно је да су Срби опонашали Византију и при изради владарских портрета, на којима могу да се нађу и одређени детаљи ромејских царских одора.¹²

Када се осврнемо на историјске догађаје можемо да закључимо, као што налази и Острогорски (*Георгиј Александрович Осирофорскиј*), да се Србија – иако никада није била под њеном директном управом – развијала у непосредном додиру са Византијом.¹³ Један од примера где се грчки утицај може видети је и купопродајни уговор о продаји куће из Призрена, који је у доба цара Душана саставио номик Никола, а који у целокупној својој форми прати византијске моделе исправа.¹⁴

Непосредно пре крунисања Стефана Душана за краља 1331. године политичка ситуација на простору Балкана је већ била доста комплексна. Моћно Византијско царство је почело да пропада и доста је ослабило, те је Душан себи за циљ поставио да га замени другим царством, својим српско-грчким, за чије остварење је било потребно освојити читаве ромејске територије у Европи, па можда и сам Цариград.¹⁵ Одмах по доласку на престо, већ у јесен 1331. године, и по очекивању властеле, краљ почиње да шири своју територију и креће у освајање на југ. Убрзо потом српска држава се простирала од Јадранског мора на западу до Егејског мора на истоку, и од Дунава на северу па чак до доњег тока Месте, обале Коринтског залива и залеђа Драча на југу.¹⁶ Последица освајања је била да су, продирући даље у

12 Данило II, *Животији крљева и архиепископа српских*, Српска књижевна задруга, Београд 1935, 82; Константин Јиричек, *Историја Срба до 1537. године (јолићка историја) I књига*, Просвета, Београд 1988, 191; Љубомир Максимовић, *Византијски свети и Срби*, Историјски институт, Београд 2008, 196, 197.

13 Г. Острогорски, *Византија*, 18.

14 Ђорђе Бубало, *Српски номици*, Византијски институт САНУ, 2004, 146.

15 До те идеје је вероватно дошао јер је познавао и моћ и слабости Византијског царства, захваљујући боравку у Цариграду где се налазио у току прогонства свог оца (1314–1320), где је научио да чита и говори грчки. Такође, други брак Стефана Дечанског са блиском рођаком византијског цара Маријом Палеолог могао је Душану да указује на стварање везе између српске и ромејске династије, што би могло да се искористи као добар политички инструмент; видети Божидар Ферјанчић, Сима Ђирковић, *Стефан Душан – краљ и цар: 1331–1355*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2005, 27; Божидар Ферјанчић, *Византија и Јужни Словени*, Завод за издавање уџбеника СРЈ, Београд 1966, 95; Љ. Максимовић, *Византијски свети*, 198; George Christos Soulis, *The Serbs and Byzantium during the Reign of Tsar Stephan Dušan and his Successors*, Washington 1984, 30; Борис Бабић, *Византијски цареви у српским средњовековним хагиографијама*, Архив Републике Српске, Удружење архивских радника Републике Српске, Бања Лука 2025, 116; S. Šarkić, *History*, 125.

16 Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан*, 51.

ромејске земље, Срби били под све већим утицајем права, културе и тековина Византије. Тако за време Душанове државе долази до „византинизације“ Србије у највећем обиму.¹⁷

Кроз то што је грчки језик остао службени језик нових територија видимо да је Стефан Душан тежио да се што више приближи грчком становништву, па је стога у службу примио и бивше византијске феудалце остављајући им и титуле и поседе које су имали под Византијом.¹⁸ Освајање нових територија дало је Стефану Душану „ветар у леђа“ да сад отворено покаже шта му је прави циљ, а на руку му је ишла и тренутна ситуација у Византији где је уместо цара Јована V Палеолога владало намесништво.¹⁹ Стефан Душан је 1346. године крунисан за цара Срба и Грка, што може да указује и на то да је он директно желео да замени и Кантакузина и Палеолога и да себе представи као најбољег кандидата за цариградски престо, показујући тако извесну претензију на легитимно владање поданицима византијског царства.²⁰ Поред оваквог тумачења царске идеологије Стефана Душана – да је он узимањем царске титуле настојао да (слично намерама бугарског цара Симеона) успостави своје Српско царство уместо Византије – данас налазимо и другачија мишљења. На пример, Сима Ђирковић је сматрао да је цар Душан следио модел Другог бугарског царства, за шта проналази аргументе у томе да се крунисањем Стефана Душана за цара „повећао број царева у хришћанском свету“, што не негира али нарочито ослабљује идеју о постојању једног универзалног царства. С тим у вези се и однос цара Душана са Византијом, по њему, може тумачити као нека врста савладарства.²¹

Поставши цар, Душан је стекао право и дужност да поставља законе, па би самим тим кодификаторски рад уједно био и потврда његовог права на круну, као и потврда моћи државе.²² Душанов законик (ДЗ) донет је на Спасовдан, 21. маја 1349. године на сабору у Скопљу, тачније његов први део од 135 чланова, који је 1354. допуњен новим одредбама због тешкоћа при примени одређених чланова или

17 Георгије Острогорски, *Сабрана дела, књига 6: Историја Византије*, Просвета, Београд 1969, 457.

18 Б. Ферјанчић, *Византија*, 102; Љ. Максимовић, 134, 135.

19 Б. Ферјанчић, *Византија*, 99.

20 А. Соловјев, 70; Љ. Максимовић, *Византијски свети*, 138–141; Радивој Радић, *Црно сиволеће: Време Јована V Палеолога*, Завод за уџбенике, Београд 2013, 167, 168.

21 Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан*, 158, 159.

22 Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан*, 228; А. Соловјев, *Законодавство*, 75; S. Šarkić, *History*, 130.

због празнина које су постојале у првом издању.²³ Уз Душанов законик у рукописима се налазе и СС и Јустинијанов закон (ЈЗ)²⁴ који му претходе, и као такви заједно чине *codex tripartitus*.²⁵

Нешто пре него што је цар Душан донео законик, светогорски монах и канониста Матија Властар је 1335. године саставио на грчком језику Синтагму, зборник византијског права који је омогућио лакшу употребу старијих закона (црквених и световних).²⁶ Синтагма је садржала најважније црквене прописе из номоканона, као и најважније одредбе из световних зборника Прохирона и Василика. Основе зборника такође чине тумачења Јована Зонаре²⁷ и Теодора Валсамона.²⁸

Поједине одредбе Синтагме су се директно косиле са интересима Српског царства, јер је Властар у њој истакао Валсамонову идеју

23 Ђорђе Бубало, „Време Душановог законика“, *Slověne = Словѣне. International Journal of Slavic Studies* 2/2015, 120.

24 ЈЗ садржи велики број норми сличних онима из Земљорадничког закона (*Νομος γεωργικος*), а за сам назив преовладало је мишљење Острогорског да је он везан за Јустинијана II Ринотмета, последњег владара Ираклијске династије; С. Аврамовић, В. Станимировић, 2023, 167; Биљана Марковић (прир.) *Јустинијанов закон: средњовековна византијско-српска љавна компилација*, САНУ, Београд 2007.

25 Зоран С. Мирковић, *Српска љавна историја*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2023, 28.

26 Стојан Новаковић, *Законик Сџефана Душана цара српског*, Народна библиотека Србије / Службени лист СРЈ (едиција „Лирика“), Београд 2004, XLI.

27 Јован Зонара, византијски хроничар и теолог, рођен је за време цара Алексеја I Комнина у Цариграду. Написао је хронику од стварања света до смрти Алексеја I Комнина и ступања на престо Јована II Комнина, што чини укупно 18 књига, и Тумачења Фотијевог номоканона друге редакције. Променио је правило по којем су дотад зборници састављани, тако да уместо да се канони слажу по времену настанка, они се постављају према црквеном ауторитету који имају. У својим коментарима и тумачењима Зонара је био врло објективан, трудећи се да изнесе истину без страха од моћника. Димшо Перић, *Црквено љаво*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2006, 61–63. Сергије Викторович Троицки, *Црквено-џолиитичка идеологија Свџосавске крмчије и Власџареве синџајме*, САНУ, Београд 1953, 187.

28 Теодор Валсамон је живео и стварао за време Манојла I Комнина и Исака II Анђела. Био је на положајима номофилакса и хартофилакса цариградске цркве, а 1193. постаје антиохијски патријарх. Био је у предности у односу на своје претходнике Аристина и Зонару јер је имао њихова тумачења која су му практично послужила као припрема за даљи рад. За разлику од Зонаре, Валсамон није био у потпуности објективан, често се водио личним интересима и писао тако да то буде по вољи цару или патријарху. Свакако се за његов рад може рећи да је био потпунији у односу на рад његових претходника, с тим што он даје на више места предност грађанским законима који се супротстављају канонима. Д. Перић, 63–65; С. Троицки, 187.

свемоћности византијског владара и његове доминације, чиме поти-
ре право било ког народа да уздигне своју државу на ранг царства.
Синтагма се такође косила и са интересима Српске цркве, јер јој није
признавала аутокефалност и цариградском патријарху је давала пр-
венство.²⁹ Стога Синтагма у изворном облику није могла да уђе у
Душаново законодавство, већ је ушао њен скраћени облик, тј. ориги-
нална српска редакција позната као Скраћена Синтагма.³⁰

Скраћивање Синтагме се одвијало у три правца. Из Потпуне
Синтагме (ПС) су изостављене све одредбе црквеног права, а затим и
оне одредбе световног карактера које нису биле адекватне за употре-
бу од стране судија јер нису биле погодне за примену у пракси, као и
оне које нису биле за употребу због унутрашњих сукоба у земљи. На
крају, изостављене су и одредбе световног карактера које су се чак
примењивале у пракси, али су се косиле са законодавном политиком
(са одредбама за које је законодавац желео да заживе у пракси судо-
ва). Може се рећи да је СС настала да користи световним судијама у
пракси, али такође да то није једина њена улога, тачније да није цео
текст Синтагме намењен за судску праксу. И поред тога се у науци,
због мањка извора из праксе, поставља питање у којој мери су се ове
реципиране норме заправо примењивале.³¹

Постављало се и питање да ли је Синтагма скраћена и прикључе-
на Душановом законнику у време цара Душана, или се пак то десило
касније. Главни проблем је време настанка СС. Одговор на ово, као
и на питање зашто је баш Синтагма ушла у Душаново законодав-
ство а не Хексабиблос,³² Соловјев (*Александр Васильевич Соловьёв*)
налази у разматрању верских и политичких борби које су беснеле
у Византији. Према њему, када је 1347. године победио исихазам у
Цариграду, након дуге борбе између варлаамита и исихаста, Душан
се на Светој Гори определио за исихасте, што владару и даје повод
да нареди да се почне са преводом Синтагме, јер је Матија Властар
био један од познатих исихаста док је Арменопулос био заштитник
варлаамита.³³

29 С. Троицки, 200; Ж. Бујклић, 183.

30 С. Аврамовић, В. Станимировић, 2023, 171; А. Соловјев, 88, 89.

31 Нина Кршљанин, „Изузимање (искључивање) из наслеђа и питање намене Ду-
шанове кодификације“, *Анали Правној факултету у Београду*, година LVIII,
2/2010, 14; А. Соловјев, 89-93.

32 Константин Арменопулос је био и бољи правник од Властара, а и сам Хекса-
библос је, за разлику од Синтагме (из које су при скраћивању изостављени
црквени прописи), био зборник световних прописа а не номоканон. А. Соло-
вјев, 76; S. Šarkić, *History*, 74.

33 А. Соловјев, 80.

Са друге стране, на политичком плану долази до сукоба у Солуну између зилота (који су били уз законитог цара Јована Палеолога и сматрали себе за строгоправославне, те су тиме били и на страни исихаста)³⁴ и представника аристократије, присталица цара узурпатора Јована Кантакузина, те и с те стране Арменопулосово дело није било погодно да уђе у Душаново законодавство јер је Арменопулос био припадник аристократије и блиски рођак Јована Кантакузина.³⁵ Ово су били разлози за уврштавање Синтагме у Душаново законодавство, који упућују на то да је Синтагма била скраћена управо у Душаново доба.³⁶

Поред овог мишљења, које ће бити заступано у раду, постоје и другачија мишљења о времену настанка СС. На пример, С. Новаковић је сматрао да се не може са сигурношћу говорити да су скраћивање Синтагме урадили редактори из времена цара Душана, као ни да је скраћење извршено да би ушла у ДЗ. Претпоставка је, према њему, да придруживање СС Душановом законуку није потекло од законодавца, већ да су СС придружили ДЗ-у каснији преписивачи прилагођавајући то потребама свог времена.³⁷ Аргументи за ове претпоставке произилазе из тога што су сви рукописи у којима се налазе сва три текста (СС, ДЗ И ЈЗ) млађи од прве четвртине 15. века, а најстарији рукописи српског превода ПС Матије Властара, према коме је скраћивање и извршено, потичу из последње четвртине 14. века.³⁸

Насупрот овоме, Соловјев свој став темељи на истраживању Тимофеја Флоринског (*Тимофей Дмитриевич Флоринский*), који указује на то да је СС од почетка била у кохезији са ДЗ и ЈЗ, што се може видети нпр. из тога што су каснији преписивачи лако преносили поједине законе из једног члана у други.³⁹ Такође, на почетку старијих преписа је била излагана СС након које је стајао запис „По сиџ

34 Р. Радић, 133-136.

35 Податак да је Константин Арменопулос, велики аристократа и номофилак, био рођак Јована Кантакузина истиче само аутор његове биографије Никола Комнин Пападопуло у 17. веку. Због недостатка савремених података, као и чињенице да се у делу Јована Кантакузина Арменопулос нигде не спомиње као његов рођак и члан дворског савета - претпоставка Соловјева, иако веома логична, тешко је одбранива због недостатка извора. Срђан Шаркић, „Зашто Синтагма а не Хексабиблос“, *Зборник Правног факултета у Зајребу* 40/1, 1990, 76.

36 А. Соловјев, 77-81; С. Шаркић, Зашто Синтагма, 73-76; Љ. Максимовић, 199.

37 Стојан Новаковић (изд.), *Матије Властара Синџајмај, азбучни зборник византијских црквених и државних закона и правила. словенски превод времена Душанова*, СКА, Београд 1907, XXXIII; А. Соловјев, 9.

38 Ђорђе Бубало, *Време*, 121; С. Троицки, 196.

39 С. Троицки, 196.

напрѣд ици законъ бѣговѣрнаго и хѣтолюбиваго цѣа Іоустиніана и законъ бѣговѣрнаго цѣа Стефана“,⁴⁰ који упућује да оно чега нема у СС треба потражити међу члановима ДЗ и ЈЗ.⁴¹ Замерку, такође, Соловјев налази Новаковићу јер у својим текстовима о Раковачком препису пропушта запис „Си Законикъ или правило стѣиу аѣль по оуставу цѣрквеному и прѣданію стѣиу оѣъ и соуд градскихъ съставлени и оутврѣждени бѣгочѣствимъ и хѣтолюбивимъ и самодрѣжавнимъ цѣремъ срѣвскимъ и бѣлгарскимъ и поморію и Грѣчскою земљою сѣи стѣго бѣговѣрнаго хѣтолюбиваго краља Дечанскаго Стефана третіаго Оуроша [...],“⁴² за који Флорински истиче да показује блиску везу између скраћивања Синтагме и законодавне делатности цара Душана.⁴³ Донекле, можда, чак тражи и оправдање за Новаковића због овог пропуста, јер Раковачки препис⁴⁴ датира из 1701. године од извесног јеромонаха Пахомија, али ипак каже да је требало да га узме у разматрање јер је овај препис, како и сам Новаковић истиче, „сачувао много старине“,⁴⁵ и да треба узети у обзир да се верзија од које је Пахомије и начинио овај препис чини као један потпунији текст Душановог законика.⁴⁶

3. СКРАЋЕЊЕ СИНТАГМЕ НА ПРИМЕРУ ОДАБРАНИХ НАСЛОВА КРИВИЧНОГ ПРАВА

Да би се сагледало шта су српски редактори реципирали, тачније шта нису избацили из Властаревог оригинала, најбоље је упоредити грчки текст са српском компилацијом, што је крајем 19. века урадио Тимофеј Флорински у свом раду *Памятники законодательной деятельности Душана, Царя Сербовъ и Грековъ* (Споменици законодавне делатности Душана, цара Срба и Грка). Флорински је поредио

40 Тимофей Дмитриевич Флоринский, *Памятники законодательной деятельности Душана, Царя Сербовъ и Грековъ*, Типографія Императорскаго Университета Св. Владиміра, Кіевъ 1888, 288.

41 *Ibid.*

42 *Ibid.*, 289.

43 *Ibid.*, 245.

44 Раковачки препис је по својим карактеристикама другачији од осталих, једино се у њему налази запис из кога сазнајемо ко је преписивач текста. Што се Синтагме тиче, у овом препису постоји 75 чланова из ње и сам избор чланова је другачији у односу на основну верзију СС. У Раковачком препису изостављена су нпр. правила Светог Јована Посинка – али су из ПС додати неки чланови као и неке одредбе из Прохирона којих у примарној СС нема. Ђорђе Бубало, *Душанов законик*, Завод за уџбенике / Службени гласник, Београд 2010, 42.

45 С. Новаковић, *Законик*, LXXIX; А. Соловјев, 53.

46 А. Соловјев, 53.

три текста, једног грчког и два словенска рукописа. Оно што је занимљиво и што је и Флоринском привукло пажњу је то да је предговор Матије Властара у потпуности изостављен у српској верзији у свим преписима.⁴⁷ Поред Флоринског и Александар Соловјев је слично истраживао у свом докторату на тему „Законодавство Стефана Душана, цара Срба и Грка“. Он је ту покушао да објасни утицај византијског права на Душанову државу и законодавство, те је обратио пажњу на одредбе које се тичу брачног, грађанског и кривичног права из СС Матије Властара и истраживао повезаност појединих чланова ДЗ са овим одредбама.⁴⁸

У даљем тексту биће разматране одредбе о кривичним делима против вере, празноверицама, врачању, чаролијама и тровању, која лепо могу да покажу колико је законодавцу било важно утемељење хришћанства у народу као и одржавање чистоте православља кроз покушаје истребљења паганских сујеверја и обичаја. Поред ових дела биће сагледавано и кривично дело убиства, код кога се може уочити јаз између ромејских норми прописаних за ово дело и српских обичаја који су се примењивали у том случају.

3.1 Кривична дела против вере

Са примањем хришћанства долази и до појаве нових кривичних дела усмерених против вере. Неке средњовековне државе су остављале цркви регулисање овог проблема, кроз прописе црквеног права, док су друге (у које спада и средњовековна Србија) унеле кривична дела против вере у домен световног права.⁴⁹

У ДЗ дела против православне вере и цркве су груписана заједно. Иако је главни задатак средњовековног владара био да води и брани државу, био је дужан и да се стара о чвршћем утемељењу вере у народу и одржавању њене чистоте.⁵⁰ Поред ДЗ који садржи првих 38 од 135 чланова првог законика на ову тему (пошто је свему тадашњем темељ црква) и СС уноси доста прописа из те области кривичног права у српско право.⁵¹

У ПС Властар је хтео да нагласи да је најважније кривично дело „*одсїуїање од ѡравославља*“, о чему говоре две одредбе из Прохи-

47 Т. Флоринский, 330.

48 А. Соловјев, Предговор.

49 Теодор Тарановски, *Историја српског ѡрава у Немањинкој држави*, Службени лист СРЈ, Београд 1996, 469.

50 А. Соловјев, 162.

51 С. Новаковић, *Законик*, XLIX.

рона које одређују да се за прелазак из хришћанства у незнабоштво прописује смртна казна, док за приступање јереси следи одузимање грађанства и свих грађанских права. Стављајући одредбе о православној вери на прво место у свом зборнику, пореметио је азбучни ред по којем је иначе низао одредбе.⁵²

Из овог можемо да видимо колико је тежња законодавца за утемељењем православља у народу била јака, како код Грка тако и код Срба, јер је и у СС доста тога остало непромењено. Редактори су одбацили пролог о вери православној (*о вѣрѣ православној*)⁵³, као и делове у којима нема законских одредби. Ово потврђује тврдњу Флоринског да су редактори избацивали оне делове који се односе на сувише општа или сувише специфична црквена питања.⁵⁴

Поред овога, за кривично дело се сматра и само *навођење некога да одустане од хришћанске вере као и исјоведане јереси*. Што се навођења неког да промени веру тиче, Властар у ПС о томе доноси само једну одредбу, јер се то дело у византијском праву кажњавало строго као и одступање од вере, само је много мање спомињано у законцима. Ова одредба гласи: „Ако Јудејац набави и обреже роба хришћанина или оглашенога или се дрзне да поквари нечији хришћански начин размишљања, треба да буде кажњен смртном казном.“⁵⁵ У СС ове одредбе нема, а обрисана је и цела глава о Јеврејима, због тога што Јевреја у Србији није било много и нису представљали опасност по веру.⁵⁶ Већи проблем по православној веру у Србији су били римокатолици. Још од времена Стефана Немање, који је уз Светог Саву био утемељивач православља у Срба, владари су због политичких прилика морали да ступају у преговоре и дипломатске односе са Западом, чак и да закључују бракове, те су стога били у додиру са римокатоличанством. У Душановој држави било је много поданика римокатолика, нарочито у Приморју, као и странаца који су стално обитавали у земљи – ту су били Дубровчани трговци као и рудари Саси, који су у оквиру својих насебина имали аутономију.⁵⁷ За њих се исповедање римокатоличанства није тумачило као кривично дело.

52 А. Соловјев, 163.

53 Пролог о вери православној вид. М. Властар, *Синѣаѣма*, 31-33; С. Новаковић, *Синѣаѣмай*, 48-51.

54 Т. Флоринский, 362.

55 М. Властар, *Синѣаѣма*, 238; С. Новаковић, *Синѣаѣмай*, 328.

56 А. Соловјев, 164.

57 Срђан Шаркић, „Правни положај странаца у средњовековној Србији“, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду 3/2011, 56-61; Стефан Стојановић, „Кривична дела преласка и превођења у римокатоличанство у Душановом законнику“, *Весник правне историје*, година II, 1/2021, 96, 97.

У Србији су римокатоличанство, у принципу, могли да исповедају сви они који су рођени као римокатолици.⁵⁸ Био је кажњив прелазак из православља у римокатоличанство, па је била забрањена и католичка пропаганда свештеницима у члану 8. ДЗ (**И попь латин'ски, ако се наиде обротивь христїанина въ вѣроу латин'скоу, да се каже по законуу светьнихъ отьць**).⁵⁹

У чл. 9. ДЗ се каже: „**И ако се наиде полоувѣрьць оузъмь христїаницоу; ако оузлюби, да се крѣсти оу христїанство; ако ли се не крѣсти, да моу се оузъмѣ жена и дѣца; и да имь даа дѣль оть коукне; а онь да се иждене**“ (И ако се нађе полуверац који је ожењен хришћанком може се ако пристаје крстити у хришћанство ако ли се не би покрстио, да му се узму жена и деца и да им се да део од куће, а он да се протера).⁶⁰ Овде се налази норма о браку између православке и римокатолика. Израз „полуверац“ се у овом члану несумњиво односи на римокатолика, док се под хришћанком подразумева искључиво жена православне вере. Овакав концепт, тачније полна неравноправност заступљена у овом члану, може се тумачити на начин да је логичан след догађаја био да ће, уколико се римокатоликиња уда за православца, она примити мужевљево веру – а чак и ако то не учини, опет би тај брак погодовао ширењу православља јер би деца из њега настала исповедала православну веру преузимајући је од оца. Управо због тога овај члан не дозвољава само прву могућност, јер би брак римокатолика са православком био „опасан“ по православље зато што је и у пракси постојало много случајева где су римокатолици били ради да се ожене православкама. Стога су ови бракови били могући само уколико би муж прешао у православље.⁶¹

Матија Властар јересима посвећује читаву А-2 главу (**О ѣретицѣхъ и како подобають приѣмати иже оть ереси обрацтающтїи хъ се** – О јеретцима и о томе како треба примати оне који се из јереси преобраћају).⁶² Како ту говори и о јересима које за Србију нису од значаја а о римокатоличанству не говори скоро ништа, редактори су ову главу морали доста да измене.⁶³ Избрисали су одредбе ПС о јеретцима као застареле и нејасне. Уместо тога у ДЗ су убачени нови закони у којима су покушавали да направе разлику између пра-

58 Т. Тарановски, 471.

59 С. Новаковић, *Законик*, 13; Ђ. Бубало, *Душанов законик*, 76.

60 *Ibid.*

61 Нина Кршљанин, *Правни положај жене у средњовековној Србији*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2024, 124, 125.

62 М. Властар, *Синѡаѡма*, 40; С. Новаковић, *Синѡаѡмаѡ*, 59.

63 Т. Флоринский, 365.

вих јеретика (пре свега богумила) и римокатолика. Од главе А-2 ПС направљене су нове две главе од онога што је могло да се примени из ње, док ДЗ јеретицима-богумилима посвећује члан 85. (**Кто рече вавоун'скоу речь; ако боудѣ властелинѣ да плати 'р' перперѣ; ако ли не боудѣ властелинѣ, да плати 'вг' перперѣ и да се вѣе стапѣи**),⁶⁴ а римокатолицима чак четири члана (чл. 6-9).⁶⁵

Одредбе које се тичу нарушавања гробова налазе се и у ДЗ и у СС. У ПС Властар је на два места писао о прописима за обесвећење гробова,⁶⁶ о томе говоре главе Т-2 и Т-10. Глава Т-2 (о сахрањивању) састоји се од три кратка закона из Василика: 1. није допуштено сахрањивати тело тамо где се зна да лежи тело мученика; 2. нико не сме да преноси неку ствар или неку конструкцију са гробова; 3. нико не сме осим по царској наредби да преноси тело човечје на друго место.⁶⁷ Глава Т-10 (о пљачкашима гробова) састоји се од два црквена правила и седам закона из Василика и санкционише различите видове крађе како самих гробова тако и споменика са гробова.⁶⁸

У СС је део о томе доста прерађиван. Редактори су избрисали седмо правило Светог Григорија Ниског, али су оставили све законе (осим последњег из главе Т-10, јер он већ постоји у глави Т-2).⁶⁹ Главе Т-2 и Т-10 интегралне верзије спојили су у једну и направили од ње главу Т-2 у СС, којој су дали исти назив као: Т-10 у ПС - „о гроборителехъ“. Такође су променили и редослед одредби, па су на прво место ставили одредбу да за пљачкање гробова (а притом са коришћењем оружја) прети смртна казна. Према одредби из Прохирона онеме ко пљачка покојника у гробу прети се одсецањем руку. Чак се и крађа камена са гроба кажњава великом глобом.⁷⁰

Заштита гробаља као светих места може да се посматра у два вида, кроз заштиту њихове верске и њихове имовинске вредности. Тако се овде кривично дело светотатства огледа прво у обесвећивању гробаља и гробница, а онда и у прибирању имовинске користи кроз противправно присвајање предмета са и из гроба. Тако да се код крађе и обесвећивања гробова говори и о светотатству као свето-

64 С. Новаковић, *Законик*, 67; Ђ. Бубало, *Душанов законик*, 92.

65 Зоран Чворовић, *Душанов законик у руском ојлегалу, Прилоі ујоредној срјско-руској ѣравној истјорији*, Catena Mundi, Београд 2018, 19-27.

66 Овај назив Соловјев користи за кривична дела која се тичу различитих видова нарушавања гробова.

67 М. Властар, *Синѣаѣма*, 350; С. Новаковић, *Синѣаѣмай*, 483.

68 М. Властар, *Синѣаѣма*, 366; С. Новаковић, *Синѣаѣмай*, 505.

69 Т. Флоринский, 431.

70 А. Соловјев, 169.

грђу, скрнављењу светог места, али и о светокрађи која за циљ има прибирање имовинске користи лопова.⁷¹

Поред кривичних дела која су вршена ради прибирања имовинске користи извршиоца, постојало је и једно кривично дело као реликт паганских веровања у Срба и тицало се истребљивања вампира и вукодлака.⁷² Празноверице о постојању мртваца који „излази ноћу из гроба и дави људе по кућама и пије крв њиову“⁷³ присутне су код Словена од предхришћанског доба. Да би се ослободили наводног вампира, његов леш је требало откопати и пробости глоговим коцем. Како то није довољно јер му пробадање коцем само онемогућује кретање, за крајњи циљ, потпуно уништење вампира, било је неопходно да се његово тело спали.⁷⁴ Ово паганско веровање инкриминисано је чланом 20. ДЗ који гласи: „И людїи које съ вљхов’ствомъ оузимля изъ гробовъ, терє ихъ съжижоу; село које то-зиі оучини, да плати враждоу; ако ли боудѣ попъ на то-зи дошълъ, да моу се оузме попов’ство.“ (И људи који враџбинама узимају из гробова те их спаљују, то село које учини да плати вражду, а ако буде поп на то дошао, да му се узме поповство [Призренски препис].)⁷⁵

Према Соловјеву овај члан је допуна главе Т-2 СС.⁷⁶ Ово не би требало да буде тачно јер циљ овог дела није пљачкање гробова, о чему говори Т-2, већ уништење вампира према народном обичају и веровању, те се сходно томе не може тумачити да је Т-2 извор на који се наслања чл. 20. ДЗ. Да је ово одвојено од византијских одредби о пљачкању и раскопавању гробова види се и по томе што се у члану 20. налази колективна одговорност села и вражда као део старог српског кривичног права, а не индивидуална одговорност и телесно кажњавање које се налазило у византијском праву.⁷⁷

71 Ђорђе Степић, „Крађа из цркве у српском средњевековном праву“, *Анали правној факултету у Београду*, година LXXIII, 1/2025, 2, 3.

72 У Српском рјечнику В. Караџића ова два појма су представљена као синоними, а такође и Т. Ђорђевић одобрава ово изједначавање појмова. Тихомир Ђорђевић, *Вампир и друга бића у нашем народном веровању и њередању*, САНУ, Београд 1952, 150.

73 Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник*, 90.

74 Веселин Чајкановић, *Студије из српске религије и фолклора 1910–1924*, Просвета, Београд 1994, 231; Стефан В. Стојановић, *Православље и Српска православна црква у Душановом законнику*, докторска дисертација, Ниш 2021, 90.

75 С. Новаковић, *Законик*, 23; Ђ. Бубало, *Душанов законик*, 79.

76 А. Соловјев, 169.

77 Милена Полојац, „Повреда гроба – некад и сад“, *Правна традиција и интелектуални процеси*, *Зборник радова*, Косовска Митровица 2020, 48.

Директно упућивање на колективну одговорност, која се у другим случајевима појављује тек уколико сам кривац није ухваћен, показује да се уништење вампира тешко везује за радњу појединца. Везано је за радњу села, јер чак и они који нису непосредно учествовали морали би знати за то. Такође, законодавац највероватније претпоставља и то да село неће предати оне који су непосредно учествовали у самом чину.⁷⁸ У прилог овоме иде и то што се ископавање наводних вампира помиње и у ромејској историји, али се тамо није посебно као такво санкционисало, већ узгредно кроз прописе против крађе гробова и паганства.⁷⁹ Интересантно је такође истаћи и сличност између чл. 20. ДЗ и првог члана Закона судњи људем, који говори о кажњавању свих становника села у којима се врше пагански обреди.⁸⁰ Овај закон од 32 члана (међу којима је и горе поменути члан) има само три која у Еклоги немају своје пандане.⁸¹ Овде се не ради о рецепцији овог члана у ДЗ, већ се показује оригиналност ових чланова у односу на чланове који своје изворе и корене налазе у византијском праву.

3.2 Врачарење, мађијање и тровање

Сујеверје и празноверице, као реликт паганских веровања, остали су код Срба и других словенских народа дубоко укорениени у друштву, одолевајући напорима цркве да их искорени. Различите варијације враџбина и магије пркосе хришћанској вери те као такве спадају у кривична дела против вере.⁸²

Одредбе на ову тему Властар у ПС окупља у посебну главу М-1 „О врачима, онима који врачају из бројева, прорицатељима и о астролозима, опсенарима, а такође и о чаролијама, употреби отрова и амајлија“.⁸³ У српској редакцији се ове одредбе налазе на истом месту само уз нешто краћи наслов: „**О вљѡвѡх и вѡлѡлицѡх и прочиѡх**

78 Ђорђе Степић, „Заштита гробова у средњовековном српском праву, са посебним освртом на чл. 20. Душановог законика“, *Зборник радова њравног факултета у Приштини* 2024, Косовска Митровица 2024, 226.

79 *Ibid.*, 225.

80 С. Стојановић, *Православље*, 94, 95.

81 Драган Николић, *Закон судњи људем – најстарији словенски њравни сѡменник*, Правни факултет Универзитета у Нишу, 2012, 32.

82 Соловјев ова дела сврстава у групу опште опасних кривичних дела, заједно са кривичним делом паљевине (А. Соловјев, 177.), док их други аутори (Т. Тарановски, 426.) карактеришу као кривична дела против вере, што је логичније јер нису усмерена ка угрожавању самог живота људи као паљевина, већ задиру у веру народа и косе се са учењима цркве.

83 М. Властар, *Синѡаѡма*, 27; С. Новаковић, *Синѡаѡмаѡ*, 376.

звѣздословуѣх и чародѣехъ и отравницѣх и навѣзателех“.⁸⁴ Глава М-1 у СС не обухвата правила Шестог васељенског, Аникирског и Лаодикијског сабора као ни правила Василија Великог и Григорија Ниског. Ова глава обухвата законе световног карактера против врача-ра и отровника, преузете из Прохирона и већим делом из Василика.⁸⁵

Редактори су скратили ову главу ПС и изоставили она црквена правила која су у српском праву већ позната из Законоправила, док су сви световни закони остали непромењени.⁸⁶ Тако су византијски закони против разних облика врачања ушли у српско законодавство.⁸⁷ Такође, у СС је ушло 61. правило Шестог васељенског сабора у коме се налазе објашњења ко су врач и шта раде, па ту налазимо: врачеве (**вльхвѣ**) који уз помоћ демона предвиђају будућност; стотнике (**сѣтињци**), који су домишљатији о овим стварима од других; мечкаре (**мечководѣци**) који воде мечке уоколо и њихову длаку користе против болести и урока; прорицатеље (**обавници**) који проричу уз помоћ змије коју носе у недрима; облакогонце (**облакогонителѣ**) који проричу према облацима (и терају невреме); чаробњаке (чародѣие) који певају псалме Давидове и помињу имена мученика и Богородице, а уз то врачају уз помоћ демона; творце амајлија (**хранилца творецѣ**), који праве привеске и амајлије на којима испишују молитве и каче их деци око врата наводно терајући зло од њих.⁸⁸ Поред њих, кажњавани су и свештеници који би давали људима хлеб од Великог четвртка да би се уз помоћ њега пронашло нешто украдено, или који би уз помоћ Јеванђеља привезаног за дрво, кружећи око њега, псалмима Давидовим одговарали на питања. Кажњавале су се и жене које би седеле у црквама или уз иконе тражећи од њих да сазнају будућност и прорицале.⁸⁹

Казне за врачеве се налазе у световним законима преузетим из Василика, где се с једне стране прави разлика између казне за самог врача (коме следи погубљење мачем) и онога ко тражи услуге врача (коме следи заточење и одузимање имовине), а са друге стране прави се сталешка разлика па се племић тровач кажњава одузимањем имовине док осталима прети смртна казна. Ови закони такође

84 Т. Флоринский, 416.

85 М. Властар, *Синѣаѣма*, 274–278; С. Новаковић, *Синѣаѣмаѣ*, 376–382.

86 Ђорђе Степић, „Врачање, мађијање и тровање у законским споменицима српског средњег века“, *Црквене студије* 22/2025, 344.

87 Т. Флоринский, 416.

88 М. Властар, *Синѣаѣма*, 274; С. Новаковић, *Синѣаѣмаѣ*, 376–377; Т. Флоринский, 417–418.

89 М. Властар, *Синѣаѣма*, 274–275; С. Новаковић, *Синѣаѣмаѣ*, 377; Т. Флоринский, 418–419; Н. Кршљанин, *Правни иоложај*, 371.

прописују да, уколико један супружник установи да је други врач, може да тражи развод брака. За оне који праве амајлије прописано је прогонство и одузимање имовине (преузето из Прохирона). Што се тиче тровача, не кажњава се само тровање већ и израда отрова као и њихово чување и продаја. Ако је израда еликсира била злонамерна, ономе ко га је направио следи смртна казна; а уколико је била добронамерна (са циљем да се некоме помогне, нпр. да затрудни нероткиња) следи казна затвора. За израду љубавних напитака тровач се прогони и одузима му се имовина (и ова одредба је преузета из Прохирона).⁹⁰

За разлику од многих земаља западне Европе, где се вештичарење везује првенствено за жене, у византијском праву се норме пишу у мушком роду (што, наравно, не треба да значи да се овде вештичарење приписивало мушкарцима, већ да се овакав концепт норми треба схватити као „номотехнички стандард“, али да врачање није било ни искључиво везано за жене). Горе поменуто кривично дело израде љубавног напитка у Законоправилу Светога Саве представља једини изузетак од овог неписаног правила и изричито је везано за жену као починиоца. Поред овог, у Синтагми постоји још неколико, али не много, примера оваквих изузетака. Интересантно код овог дела је тумачење виности учиниоца. У Законоправилу, осмо правило Василија Великог каже: „И хотецине да више уть нѣкојего моужа любимы были. и смѣсивше таквоје зелие и то давше њемоу пити умрачение твореть оумоу њего. и аще оумреть уть зелиа того. и се волноје оубиство вѣмѣнають се“ (И оне које би хтеле да од неког мушкарца буду вољене, те справивши такве траве и давши му то да пије изазову помрачење његовог ума – па ако умре од те траве, и то се сматра вољним убиством),⁹¹ те овде можемо да видимо да он смрт конзумацијом љубавног напитка тумачи као вољно убиство.

Ту се поставља питање зашто би се ово тумачило као вољно убиство када би се сасвим логично могло закључити да је реч о нехатном убиству, јер циљ учиниоца није био смрт жртве већ, напротив, учинилац даје напиток вољеној особи из љубави. Објашњење се заснива на томе да је Свети Василије Велики сматрао да ово треба тумачити ипак као вољно убиство јер је врачара свесно употребила чаролије да би посредством нечистих сила утицала на свест жртве напитка.⁹²

90 М. Властар, *Синѣаѣма*, 276-278; С. Новаковић, *Синѣаѣмаѣ*, 381-382; Т. Флоринский, 419-420.

91 Н. Кршљанин, *Правни њоложај*, 368.

92 *Ibid.*, 368, 369.

Како већ има доста одредби о магији и тровању у СС, у ДЗ није било много додато. За ову тему су, може се рећи, важни чл. 20. и чл. 109. ДЗ. У члану 20. (о коме је већ било речи и који прописује казне за истребљиваче наводних вампира и вукодлака, а којим законодавац тежи да искорени ову празноверицу у Срба) избегнуто је директно помињање уништења вампира, те се ту употребљава израз „вљховство“ који би се односио управо на магијску радњу уништења вампира.⁹³ Што се члана 109. тиче („**Магѳиникъ и отровникъ кои се наиде облично, да се каже по законуу светѳнихъ отѳць**“),⁹⁴ он се налази само у најстаријим преписима, у Струшком, Призренском и Раковачком. Новаковић за овај члан наводи да је у потпуности сувишан пошто се о врачевима већ доста говори у Властаревој Синтагми, а овај члан само упућује на закон из Синтагме (закон Светих Отаца) који је већ и сам као такав ушао у српско право.⁹⁵ Са овим се не слажу ни Флорински ни Соловјев, који тврде да је овај члан допуна одредби Синтагме, за шта Соловјев налази доказ у речима „**наиде облично**“ које упућују заправо на то да се византијске казне примењују само ако је код лица нађен (*corpus delicti*).⁹⁶ Са друге стране, потпуно одступајући од овога, поједини аутори сматрају да се закон Светих Отаца, поменут у члану 109, упоште не односи на Синтагму већ на Законоправило Светога Саве. С тим у вези се поставља и питање зашто би упућивали на Законоправило кад већ имају систематизоване одредбе о овој теми у СС. То би било логично једино ако СС није била део ДЗ од почетка, већ ако му је касније придодата.⁹⁷ Осим у три поменута преписа, чл. 109. се нигде више не појављује. Имамо само чл. 20. и главу М-1 СС у осталим преписима, док је редакција из 17. века чак изоставила све одредбе о врачању из СС, а чл. 20. ДЗ поштрила.⁹⁸

3.3 Убиство

Сагледавање кривичног дела убиства је интересантно, пре свега, јер се код њега најбоље дочарава различитост између византијског и старог словенског права.⁹⁹ У словенском праву убиство је при-

93 С. Новаковић, *Законик*, 158.

94 С. Новаковић, *Законик*, 84; Ђ. Бубало, *Душанов законик*, 96.

95 С. Новаковић, *Синѳаѳмаѳи*, XIX.

96 Т. Тарановски, 426–427.

97 Ђ. Степић, *Врачање*, 346–347.

98 А. Соловјев, 179.

99 Зоран Мирковић, „Византијски утицаји на кривично право у средњеовековној Србији – погледи Теодора Тарановског и Александра Соловјева“, Нина Кршља-

ватноправни деликт који је био препуштен обичајном праву, те је решаван крвном осветом или плаћањем глобе (вражде)¹⁰⁰ која се вековима примењивала у Срба као казна за овај деликт. Држава је у томе учествовала само како би што више потиснула крвну освету и заменила је, што је више могуће, глобом (од које узима део). У византијском праву убиство је јавноправни деликт (као што је то још у Јустинијановом кодексу), и убица се кажњава телесном казном или смрћу.¹⁰¹ О томе да је казна плаћања глобе била укорењена у Србији сведочи и пример да је краљ Милутин 1308. године одлучно одбио наметања Дубровчана да се плаћање вражде замени смртном казном за учиниоца убиства.¹⁰²

Душаново законодавство се доста приближава византијским нормама те и по питању убиства спроводи значајну интервенцију, али вражда ипак остаје присутна поред новоуведене казне сакаћењем и смртне казне.¹⁰³ За основну одредбу ДЗ се узима члан 87. (**Кто нѣсть дошълъ нахвалицомъ по силѣ терѣ је оучинилъ оубѣство, да плати тѣ перперъ; ако ли боудѣ пришълъ нахвалицомъ, да моу се обѣ роуцѣ отсѣкоу**),¹⁰⁴ у коме је за нехатног убицу казна 300 перпера а за умишљајног је казна одсецање обе руке, где се може видети уплив византијског права али и тежња законодавца да задржи одређене елементе српског права.¹⁰⁵ Код овог члана се прави разлика између убиства са и без предумишљаја. Сада је питање да ли је то потпуна новина уведена у српско право. По Соловјеву ова разлика је била „непозната старом српском праву“,¹⁰⁶ али то не мора да буде случај. Заправо је вероватније да је ова разлика ипак постојала и у обичајном праву, тачније да је народ препознавао. То се може видети и из тога да у члану 87. уместо назива вољног убиства, који се практикује у СС, стоји убиство „нахвалицом“. Овај назив, иако није коришћен у правним споменицима пре Душановог законодавства, може управо да упућује да се он можда користио у народу за означавање вољног убиства.¹⁰⁷ Може се рећи да је новина у овом члану заправо то што се умишљајно убиство

нин, Зоран С. Мирковић (ур.), *125 година од рођења Александра Васиљевича Соловјева*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2016, 155.

100 Видети различите варијанте значења речи „вражда“, Р. Михаљчић у С. Ђирковић, Р. Михаљчић (ур.), *Лексикон српској средњеј века*, Knowledge, Београд 1999, 116.

101 А. Соловјев, 187.

102 Т. Тарановски, 439; З. Мирковић, *Византијски ујмицаји*, 162.

103 З. Мирковић, *Српска љравна историја*, 67.

104 С. Новаковић, *Законик*, 68; Ђ. Бубало, *Душанов законик*, 92.

105 Т. Тарановски, 442.

106 А. Соловјев, 190.

107 Т. Тарановски, 442.

кажњавало телесном казном реципираном из византијског права, као и покушај да чин убиства уђе у домен јавног права.¹⁰⁸

У Властаревој Синтагми одредбе о убиству су груписане у неколико глава из састава Ф. То су главе Ф-5 („О вољним и невољним убиствима“), Ф-7 („О убиствима у рату и онима који убијају разбојнике“) и Ф-8 („О женама које помоћу напитака убијају децу у утроби“).¹⁰⁹ У глави Ф-8 ПС Властар прави велику грешку, јер сам наслов ове главе „О женама које помоћу напитака убијају децу у утроби“ не одговара даљем тексту, који говори о родитељима који ненамерно убијају своју живу, већ рођену децу: „**Иже о оубиствѣхъ неволнѣхъ о оудавленихъхъ младенцехъ лежештихъ близъ родителъ своихъ.**“¹¹⁰ Када погледамо наслов Ф-8, он би пре одговарао одредбама које се налазе у глави 28 става Г „О женама које користе траве да изазову побачај“, чак делује и као парафраза наслова поменуте главе.¹¹¹ Такође, у глави Ф-8 се налазе и византијски световни закони о убиству који би по садржини требало да буду у Ф-5, а никако ту.¹¹² Редактори српске верзије су приметили тај несклад па су га исправили, и од ове три главе ПС направили своје три: Ф-2, Ф-3 и Ф-4.¹¹³

Главу Ф-2, која говори о вољном и невољном убиству, редактори су сачинили од главе Ф-5 ПС. Од широког канонског садржаја ове главе редактори су преузели врло мало, и у потпуности су изостављена правила Светих Апостола, Григорија Ниског и Аникирског сабора. Убачена су правила Василија Великог¹¹⁴ која објашњавају разлику између вољног и невољног убиства, са црквеним епитимијама које следе у тим случајевима.¹¹⁵ То су урадили са великим пропустима и обрнутим редоследом од онога у изворном тексту (нпр. заменили су места текста о нехатном убиству, који је у ПС стајао на првом месту, и текста о вољном убиству, који су у СС ставили на прво место), али и оно мало што су преузели било је сасвим довољно да појасни вољно и невољно убиство.¹¹⁶

108 *Ibid.*, 443.

109 М. Властар, *Синѣаѣма*, 79.

110 М. Властар, *Синѣаѣма*, 377; С. Новаковић, *Синѣаѣмаѣ*, 522.

111 М. Властар, *Синѣаѣма*, 150; С. Новаковић, *Синѣаѣмаѣ*, 208.

112 М. Властар, *Синѣаѣма*, 378–379; С. Новаковић, *Синѣаѣмаѣ*, 522–524.

113 Александар Соловјев, 1928, 188.

114 М. Властар, *Синѣаѣма*, 373–375; С. Новаковић, *Синѣаѣмаѣ*, 514–516.

115 Т. Флоринский, 435.

116 А. Соловјев, 189.

Глава Ф-7 ПС „О убиствима у рату и онима који убијају разбојнике“¹¹⁷ у потпуности је избрисана, због тога што нема значаја за световно право јер садржи само канонска правила.¹¹⁸

Редактори су главу Ф-8 расподелили на две, тј. од ње су направили две нове главе СС, Ф-3 и Ф-4. Глави Ф-3 су дали наслов – практично, променили су назив главе Ф-8 ПС да би га ускладили са текстом – који сада гласи „О невољним убиствима која се односе на угушену децу која леже близу својих родитеља“. Ова се глава, дакле, сада односи на ненамерна убиства која изврше родитељи над својом живом, рођеном децом.¹¹⁹

Глава Ф-4 СС „О разсудженіи оубіствва“ је посебно битна јер се у њој налазе световни закони о убиству. Делови који су реципирани и који се тичу различитих врста и случајева убиства (ова глава тачно прави разлику између различитих облика виности) веома су слични изворнику. Изузетак је само први закон у коме недостају неки делови текста из оригинала, што Флорински објашњава као грешку преписивача.¹²⁰ Поред световних закона ту се налази и десет црквених закона да судије на њих обратe пажњу. Судије треба да утврде да ли је до убиства дошло са умишљајем или нехатно без умишљаја, или пак да ли се ради о случају.¹²¹ Случајно убиство није кажњиво, док за нехатно следи казна затвора до пет година. За убиство са умишљајем не прети увек казна смрћу. Смртна казна прети само себру, док се властелин кажњава прогонством и одузимањем целокупне имовине (И кєсть вол'номоу оубіствоу томленіе, дште оубо кєсть почтєнь оубивіи, распоуєть се, сирѣчь сввршеноє подіемлєть раз'гравленіє имѣніа).¹²² Видимо да су у овај закон редактори унели и српски термин „себар“.¹²³ Неке од одредби закона говоре и да убиство које изврши дете или душевно оболео није кажњиво, као ни убиство ноћног тата уколико покрадени није могао другачије да га савлада. Подстрекачу се суди исто као и самом убици.¹²⁴

Важно је истаћи да одредбе византијског права које су ушле у СС нису по свему одговарале српском праву, те је законодавац мо-

117 М. Властар, *Синѿаіма*, 375-377; С. Новаковић, *Синѿаімаіѿ*, 517-521.

118 А. Соловјев, 189.

119 *Ibid.*

120 Т. Флоринский, 436.

121 А. Соловјев, 189.

122 М. Властар, *Синѿаіма*, 378; С. Новаковић, *Синѿаімаіѿ*, 523.

123 Т. Флоринский, 436.

124 М. Властар, *Синѿаіма*, 378-379; С. Новаковић, *Синѿаімаіѿ*, 523.

рао да направи компромис између њих и појединих чланова ДЗ.¹²⁵ У те чланове спада и чл. 94. који прави сталешку разлику, те имамо два случаја: ако властелин убије себра неће платити 300 перпера које предвиђа чл. 87. већ 1000, док ако себар убије властелина плаћа 300 перпера али му уз то следи и одсецање руку. Овим законодавац штити и властелу од могуће побуне себара, а на неки начин и себре од иживљавања од стране господара.¹²⁶ Интересантно је истаћи да чл. 87. прави разлику између нехатног убиства и убиства са умишљајем, те да је одсецање руку казна за овај други вид – док у чл. 94. ове разлике нема, па је за себра казна свакако одсецање руку. Тиме што не прави разлику овај члан ипак погоршава положај себра док, са друге стране, побољшава положај властелина јер је и њему онда казна у оба случаја иста.¹²⁷

Може се такође рећи да је чл. 94. имао првенство у односу на чл. 87. те се ту уочава да је законодавац, поред разликовања у виности учиниоца, ипак давао предност очувању добрих међусталешких односа. Када се размотре неке могуће комбинације убица и жртва у случају убиства, долази се до тога да уколико властелин нехатно убије другог властелина плаћа 300 перпера, док уколико убије себра (без обзира на виност) плаћа 1000 перпера. Управо у овом случају видимо тежњу законодавца за очувањем мира, јер би блажа казна за властелина могла изазвати и немире међу себрима, што законодавац покушава да предупреди. Такође, уколико властелин умишљајно усмрти другог властелина кажњава се и новчано и телесно, без разлике у односу на случај када себар убије другог себра. Овде се казна телесног сакаћења спроводи из разлога што властелини као саборци и чланови цареве војске треба да имају међусобно поверење, те би се ту сам чин убиства могао третирати скоро као издаја.¹²⁸

4. ЗАКЉУЧАК

Поставивши себи за циљ да постане цар Срба и Грка, цар Душан је, ширећи државу на новоосвојене византијске територије, морао да омогући да га нови поданици прихвате као легитимног владара. Како је још од римске империје једна од најважнијих царских дужности била законодавна, потврда права на круну Стефану Душану је упра-

125 А. Соловјев, 190.

126 Т. Тарановски, 443.

127 *Ibid.*, 444.

128 Нина Кршљанин, „Сталешка неједнакост у казненом праву Душановог законика“, *Сйрани йравни живой*, година 56, 3/2012, 54–57.

во био кодификаторски рад. Иако је Душанов законик био пажљиво састављен са тежњом да што више одговара друштвеним околностима у држави, не може се са сигурношћу рећи колики је био раскорак између његових норми и њихове примене у пракси.

Прихватањем СС српски правни систем се приближава ромејском праву, али опет се може видети и тежња да се направи компромис па да одређени делови остану доследни старом српском праву. Ово се може лепо уочити на примеру кривичног дела убиства, где се прихватају казне византијског права - али ипак остаје присутна и *вражда* из обичаја. Анализирајући поједине одредбе кривичног права могли смо још уочити и да је један од главних задатака законодавца био утемељење православне вере у народу кроз борбу против реликата паганства, празноверица које су биле дубоко укорењене у народу као и јеретичких учења. Може се видети како законодавац педантно и прецизно бира одредбе византијског права и тачно их прилагођава српском праву, чак и у случајевима типичним код Срба, о којима византијско право слабо говори. Кроз борбу против врачева и тровача који су били присутни у свакодневици и људима лако доступни, а који су лаковерни народ склон сујеверју могли одвратити од црквеног учења (а такође су лоше утицали и на сам живот и здравље људи), може се видети да Душаново законодавство не представља само средство друштвеног уређења, већ и духовне реформе у којој се законодавац залаже управо за утемељење чистог православља као јединог исправног пута који народ треба да следи.

БИБЛИОГРАФИЈА

Извори:

- Данило II, *Животи краљева и архиепископа српских*, Српска књижевна задруга, Београд 1935.
- Доментијан, *Животи Светиога Саве* (прир. Ђуро Даничић – погрешна атрибуција Теодосијевог Житија), Друштво српске словесности, Београд 1860.
- Доментијан, *Животи Светиога Симеуна и Светиога Саве*, прир. Ђ. Даничић, Београд 1865.
- Ђорђе Бубало (прир.), *Душанов законик*, Завод за уџбенике/Службени гласник, Београд 2010.
- Матија Властар, *Синџајма* (са српскословенског језика превела Татјана Суботин Голубовић), САНУ, Београд 2013.
- Биљана Марковић (прир.), *Јустинијанов закон: средњовековна византијско-српска правна компилација*, САНУ, Београд 2007.

- Стојан Новаковић (изд.), *Маџије Власџара Синџаџмаџ, азбучни зборник визанџијских црквених и државних закона и џравила – словенски џревод времена Душанова*, СКА, Београд 1907.
- Стојан Новаковић, *Законик Сџефана Душана цара срџској*, Народна библиотека Србије (Београд) / Службени лист СРЈ (едиција „Лирика“), Београд 2004, XLI
- Вук Стефановић Караџић, *Срџски рјечник*, PP. Armenien, Wien 1818.

Литература:

- Сима Аврамовић, Војислав Станимировић, *Уџоредна џравна џрадиција*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2023.
- Victor Alexandrov, *“The Syntagma of Matthew Blastares: The Destiny of a Byzantine Legal Code among the Orthodox Slavs and Romanians 14–17 Centuries”*, Löwenklau 2012.
- Борис Бабић, *Визанџијски цареви у срџским средњовековним хаџиоџрафијама*, Архив Републике Српске и Удружење архивских радника Републике Српске, Бања Лука 2025.
- Станоје Бојанин, „Брачне одредбе Жичке повеље између црквеног и народног концепта брака“, Бојана Крсмановић, Љубомир Максимовић, Радивој Радић (ур.), *Визанџијски свеџ на Балкану, књига II*, Византолошки институт САНУ, Београд 2012.
- Ђорђе Бубало, *Срџски номици*, Византијски институт САНУ, Београд 2004.
- Ђорђе Бубало, *Срџска земља и џоморска у доба владавине Немањџића, Књига I: Од сабора у Расу до сабора у Дежеву*, „Филип Вишњџић“, Београд 2016.
- Ђорђе Бубало, „Време Душановог законика“, Slověne = Словџне. *International Journal of Slavic Studies* 2/2015.
- Жика Бујуклић, „Државноправни аспект идентитетског преображаја Србије од средњег века до савременог доба“, Нина Кршљанин (прир.), *Иденџиџиџијски џреображај Србије, Прилози џројекџу 2016 – Колекџивна моноџрафија*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2017.
- Тихомир Ђорђевић, *Вамџир и друџа бића у нашем народном веровању и џредвању*, САНУ 1952.
- Константин Јиричек, *Исџорија Срба до 1537. џодине (џолиџијска исџорија) I књига*, Просвета, Београд 1988.
- Нина Кршљанин, „Изузимање (искључивање) из наслеђа и питање намене Душанове кодификације“, *Анали Правној факулџиџија у Беоџраду* 2/2010.
- Нина Кршљанин, „Сталешка неједнакост у казненом праву Душановог законика“, *Сџирани џравни живои* 3/2012.
- Нина Кршљанин, „Краљ као заштитник цркве: Правна анализа жичких повеља Стефана Првовенчаног“, Љубомир Максимовић, Срђан Пирри-

- ватрић (ур.), *Краљевство и архиепископија у српским и приморским земљама Немањића*, САНУ/Српски комитет за византологију, Београд 2019.
- Нина Кршљанин, *Правни положај жене у средњовековној Србији*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2024.
- Љубомир Максимовић, *Византијски свет и Срби*, Историјски институт, Београд 2008.
- Зоран Мирковић, „Византијски утицаји на кривично право у средњовековној Србији – погледи Теодора Тарановског и Александра Соловјева“, Нина Кршљанин, Зоран С. Мирковић (ур.), *125 година од рођења Александра Васиљевича Соловјева*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2016.
- Зоран С. Мирковић, *Српска њравна историја*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2023.
- Драган Николић, *Закон судњи људем – најстарији словенски њравни сџоменик*, Правни факултет Универзитета у Нишу, 2012.
- Георгије Острогорски, *Сабрана дела, књига 6: Историја Византије*, Просвета, Београд 1969.
- Георгије Острогорски, *Сабрана дела, књига 4: Византија и Словени*, Просвета, Београд 1970.
- Миодраг М. Петровић, „Свети Сава као састављач и преводилац Законоправила – српског Номоканона“, *Историјски часопис*, књ. XLIX 2002.
- Димшо Перић, *Црквено њраво*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2006.
- Милена Полојац, „Повреда гроба – некад и сад“, *Правна традиција и интелектуални процеси, Зборник радова*, Косовска Митровица 2020.
- Милена Полојац, *Римско њраво, њорекло и темељи њривајној њрава*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2023.
- Радивој Радић, *Црно стџолеће: Време Јована V Палеолога*, Завод за уџбенике, Београд 2013.
- Александар Соловјев, *Законодавство Стефана Душана, цара Срба и Грка*, Скопско научно друштво, Скопље 1928.
- Ђорђе Степић, „Заштита гробова у средњовековном српском праву, са посебним освртом на чл. 20 Душановог законика“, *Зборник радова њравној факултету у Приштини 2024*, Косовска Митровица 2024.
- Ђорђе Степић, „Крађа из цркве у српском средњовековном праву“, *Анали њравној факултету у Београду*, година LXXIII, 1/2025.
- Ђорђе Степић, „Врачање, мађијање и тровање у законским споменицима српског средњег века“, *Црквене студије 22/2025*.
- Стефан Стојановић, *Православље и Српска њравославна црква у Душановом законику*, докторска дисертација, Ниш 2021.
- Стефан Стојановић, „Кривична дела преласка и превођења у римокатоличанство у Душановом законику“, *Весник њравне историје 1/2021*.

- Теодор Тарановски, *Историја српској права у Немањинској држави*, Службени лист СРЈ, Београд 1996.
- Сергије Викторович Троицки, *Црквено-политичка идеологија Светосавске крмчије и Властарева синијајме*, САН, Београд 1953.
- С. Ђирковић, Р. Михалчић (ур.), *Лексикон српској средњеј века*, Knowledge, Београд 1999.
- Божидар Ферјанчић, *Византија и Јужни Словени*, Завод за издавање уџбеника СФРЈ, Београд 1966.
- Божидар Ферјанчић, Сима Ђирковић, *Стефан Душан, краљ и цар: 1331–1355*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2005.
- Тимофей Дмитриевич Флоринский, *Памятники законодательной деятельности Душана, Царя Сербовъ и Грековъ*, Типографія Императорскога Университета Св. Владимира, Киевъ 1888.
- George Christos Soulis, *The Serbs and Byzantium during the Reign of Tsar Stephan Dušan and his Successors*, Washington 1984.
- Веселин Чајкановић, *Сјудије из српске религије и фолклора 1910–1924*, Просвета, Београд 1994.
- Зоран Чворовић, *Душанов законик у руском ојлегалу, Прилој ујоредној српско-руској правној историји*, Catena Mundi, Београд 2018.
- Срђан Шаркић, „Зашто Синтагма а не Хексабиблос“, *Зборник Правној факултетија у Зајребу* 40/1, 1990.
- Срђан Шаркић, „Правни положај странаца у средњејвековној Србији“, *Зборник радова Правној факултетија у Новом Сагу* 3/2011.
- Срђан Шаркић, „Утицај византијског права на српско средњејвековно право“, *Slověne = Словъне. International Journal of Slavic Studies* 2/2015.
- Srdan Šarkić, *“History of Serbian mediaeval law“*, Brill, Leiden 2023.

Glorija T. PAUNKOVIĆ*

ON THE ABBREVIATION OF THE SYNTAGMA OF
MATTHEW BLASTARES ON THE EXAMPLE OF
SELECTED PROVISIONS FROM CRIMINAL LAW

Summary

The paper will examine the Syntagma of Matthew Blastares, as well as its reduction and its implementation into Serbian law. Through a brief summary of the evolution of Serbian law until the time of Dušan the Mighty, it will be seen what significance and influence the newly conquered Byzantine territories had on the Serbia of the time and what the significance of the reception of Byzantine laws is. By using certain examples from criminal law, it will be seen in which direction the reduction of the Syntagma went, which provisions were omitted as redundant, and which ones were included in Serbian legislation as novelties, or were introduced into law and had been known in customary law at some, say, abstract level until then. What will also be seen is attempts at some changes in society, e.g. how difficult it is trying to suppress certain customs, deeply rooted in society, which were considered criminal acts, as well as the corresponding punishment measures.

Keywords: *Syntagma of Matthew Blastares. – Dušan's Code. – Heresy, superstition, witchcraft, magic and poisoning. – Murder.*

Рад приспео / Paper received: 12.4.2025.

Прихваћен за објављивање / Accepted for publication: 12.8.2025.

* Third-year student at the University of Belgrade Faculty of Law, panthera.tigris.tigris.03@gmail.com. This is a modified version of the paper presented at the International student conference „Iustoria 2024: Legal transplants throughout history“ at the University of Belgrade Faculty of Law.